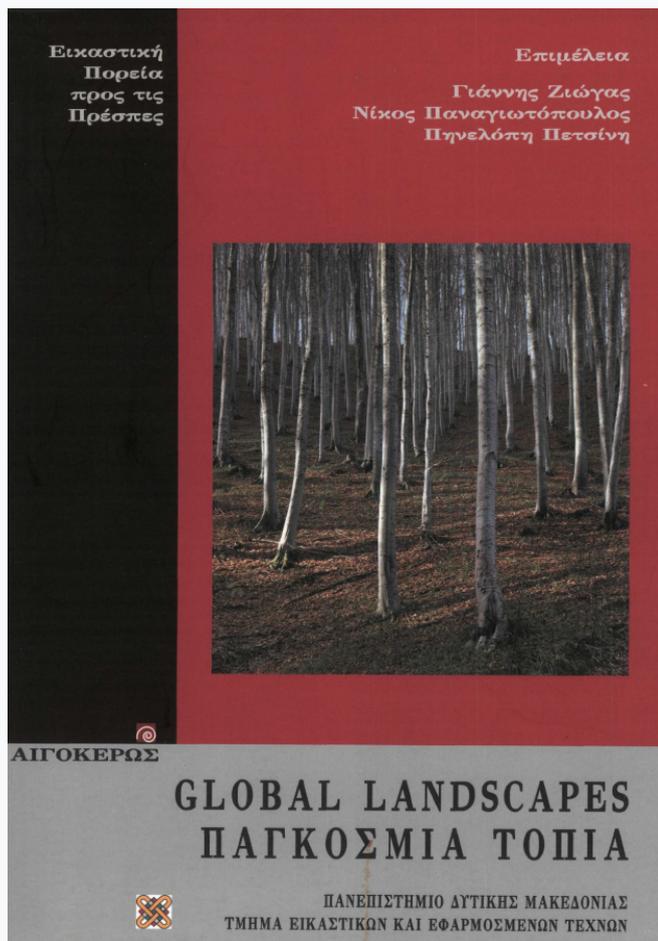

Διεθνές Συνέδριο για την Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες

Τόμ. 2 (2009)

Παγκόσμια Τοπία-Διεθνές Συνέδριο για την Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες 2009

ΤΟΠΙΟ ΚΑΙ ΗΓΕΜΟΝΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ, Το παράδειγμα της Αθήνας

Νίκος Παναγιωτόπουλος

doi: [10.12681/visualmarch.3133](https://doi.org/10.12681/visualmarch.3133)

ΤΟΠΙΟ ΚΑΙ ΗΓΕΜΟΝΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ Το παράδειγμα της Αθήνας

Νίκος Παναγιωτόπουλος

Με το να προτείνουμε τι αξίζει και τι δεν αξίζει να αναπαρασταθεί/φωτογραφηθεί από την πραγματικότητά μας, ορίζουμε ταυτόχρονα σε μεγάλο βαθμό και τι αξίζει να βλέπουμε και να εκτιμούμε από την ίδια πραγματικότητα. Εάν αυτό που προτείνουμε είναι επιφανειακό, δοτό, αποσπασματικό ή γραφικό, τότε βλέπουμε και εκτιμούμε αντίστοιχα και την ίδια την πραγματικότητα γύρω μας. Η διαδικασία όμως αυτή ολοκληρώνεται μόνο με την άλλη της όψη: Η επιφανειακή, δοτή, αποσπασματική, γραφική εκτίμηση/αντίληψη μας για την πραγματικότητα, ορίζει αναπόφευκτα τι αξίζει και τι όχι να φωτογραφηθεί. Καθώς οι πρακτικές και οι τρόποι αναπαράστασης λειτουργούν σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, διαμορφώνουν ένα πλαίσιο, ένα «Λόγο» που παράγει Νόημα και Γνώση, που είναι πάντα άμεσα συνδεδεμένα με τη Δύναμη/Εξουσία¹. Αυτή ακριβώς η γνώση αναδεικνύει ή και κατασκευάζει ταυτότητες και υποκειμενικότητες ορίζοντας έτσι τους τρόπους με τους οποίους τα πράγματα, νοούνται, αναπαρίστανται, χρησιμοποιούνται και μελετώνται².

Το ζήτημα που τίθεται είναι ως εκ τούτου ιδιαίτερα σύνθετο: Τι είδους ιστορική περίοδο διανύουμε; Τι τρόπους αναπαράστασης και γνώσης διαθέτουμε; Τι είδους πραγματικότητες κατασκευάζουμε, κατανοούμε και φωτογραφίζουμε; Και αυτή η συνθήκη είναι ενιαία και παγκόσμια; Επibάλλεται από τους ισχυρότερους στους ασθενέστερους; Αποτελεί μια *a priori* φυσική εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού; Ανατολή και Δύση, Βορράς και Νότος διατρέχουν την ίδια ιστορική περίοδο; Κατασκευάζουν και διαχειρίζονται τις ίδιες πραγματικότητες, γνώσεις και αντιλήψεις; Διαθέτουν τα ίδια αναπαραστατικά δεδομένα και εργαλεία; Αντιμετωπίζουν τις ίδιες αξίες, ιδέες, σύμβολα, υποδηλώσεις; Μπορεί τελικά η ίδια η ιστορία να είναι ενιαία για όλους;

Πώς ορίζεται η Ελλάδα σ' ένα τέτοιο πολύπλοκο και πολύπλευρο σύστημα; Πώς συγκροτείται η πραγματικότητά της ή καλύτερα, οι πραγματικότητές της; Πώς ταιριάζουν οι κοινωνιολογικές, πολιτισμικές, οικονομικές, πολιτικές και άλλες συνιστώσες της με τις ιδεολογίες, και τις αναπαραστάσεις της, τις φωτογραφικές –ή μη– αναπαραστάσεις της; Στο γενικότερο πλαίσιο που διαμορφώνουν τα πιο πάνω ερωτήματα, ας θέσουμε προς συζήτηση το παράδειγμα της Αθήνας: της πρωτεύουσας του

νέου ελληνικού κράτους, που από ένα αρβανιτοχώρι των 6.000 κατοίκων στα τέλη του 1830, φιλοξενεί σήμερα 5.000.000 κατοίκους και προς το παρόν 1.000.000 και πλέον οικονομικούς μετανάστες από 130 και περισσότερες χώρες.

Το γεγονός ότι η Αθήνα είναι μια υδροκέφαλη πρωτεύουσα στην οποία κατοικεί ο μισός σχεδόν πληθυσμός της χώρας, την κάνει μια χαρακτηριστική μελέτη περιπτώσεως σε μια έρευνα: ενσωματώνει και αναπαράγει αντιλήψεις και συμπεριφορές σχετικές με όλες σχεδόν τις πλευρές της χώρας και η υβριδική της φύση και ο συνεχής μετασχηματισμός της συγκροτούν μια πρόκληση. Έτσι, ιδιαίτερη σημασία ως προς την επιλογή της Αθήνας σε σχέση με την εργασία μου αποτέλεσε το χρονικό πλαίσιο στο οποίο πραγματοποιήθηκε. Με αρχή το 2000 και τελειώνοντας το 2008 περιλαμβάνει τρεις ιδιαίτερα χαρακτηριστικές φάσεις της πρωτεύουσας: την πόλη όπως ήταν λίγο-πολύ διαμορφωμένη έως το 2002, τη μεταβατική της κατάσταση έως και τους Ολυμπιακούς Αγώνες το 2004 και τη μεταολυμπιακή περίοδο στην οποία τα έργα είχαν τελειώσει και είχαν ήδη αρχίσει να παρακμάζουν.

Η Αθήνα αποτελεί μια εξαιρετική, ιδιαίτερη περίπτωση μεταμόρφωσης και γιγαντισμού, που δεν έχει όμοιό της –στην Ευρώπη τουλάχιστον. Μια πρωτεύουσα, μια περιφερειακή μητρόπολη που σε όλο αυτό το διάστημα προσπαθεί συνεχώς να μοιάσει στο ευρωπαϊκό ιδεώδες των πόλεων της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης, και πιο πρόσφατα των ΗΠΑ. Μια συνεχής, αγχωτική και μιμητική προσπάθεια εξευρωπαϊσμού, εκσυγχρονισμού, αμερικανοποίησης που όμως υπονομεύεται εξαρχής, συνεχώς και αποτελεσματικά θα έλεγα, από επίσης επίμονες σύνθετες στο χαρακτήρα τους, αντίρροπες δυνάμεις. Πώς λοιπόν αυτό το ιδιότυπο φαινόμενο έχει απεικονισθεί έως τώρα; Πώς αυτή η ιδιαίτερη περίπτωση έχει φωτογραφηθεί; Τι σχέση έχει η Αθήνα των φωτογραφιών με την Αθήνα την ίδια;

Στην Αθήνα, μπορεί κανείς να βρει τα *genius loci* που αντανakλούν τη δημιουργία, διατήρηση και μεταμόρφωση των μύθων που κατασκεύασε και διαχειρίστηκε η Δύση και ο Ευρωκεντρισμός. Η Αθήνα συνδέεται με την ιδέα της πολιτισμικής/φυλετικής συνέχειας που, όπως έχω υποστηρίξει και αλλού³, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό στοιχείο της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Σε ότι αφορά το πεδίο της Αρχιτεκτονικής, για παράδειγμα, ο Γιάννης Αϊσωπος υποστηρίζει ότι, με εξαίρεση συγκεκριμένες περιόδους εκμοντερνισμού, η ελληνική αρχιτεκτονική –«βασισμένη στην ανομολόγητη πεποίθηση ότι, όντας το μοναχοπαίδι ενός διάσημου πατέρα, έχει διασφαλιστεί μια ιδιαίτερη θέση αποκλειστικά γι' αυτήν»– χαρακτηρίζεται από μια «ασαφή αναζήτηση κάποιας συνέχειας, ένα *raison-d'être*» το οποίο μοιάζει να μεταφέρει μια μεταφυσική πολιτισμική αξία. Αυτή ακριβώς η συνέχεια, κατά τον Αϊσωπο, παρέχει μια αίσθηση ασφάλειας μέσα σ' έναν ταχύτατα μεταβαλλόμενο κόσμο, είναι μια από-

πειρα σύνδεσης της σύγχρονης εποχής με το ένδοξο παρελθόν, δηλώνοντας «την πρωτοκαθεδρία του ‘τόπου’ μέσα από έναν αγχώδη αγώνα» για τον προσδιορισμό και την κυριαρχία μιας τοπικής κουλτούρας και μιας ταυτότητας που βασίζονται και οι δύο στη μορφή⁴.

Η πόλη είναι ένας κόσμος, παρατηρεί ο Marc Auge⁵. «Είναι ένας κόσμος με μια πρώτη έννοια, επειδή συνιστά έναν τόπο: έναν συμβολοποιημένο χώρο που διαθέτει σημεία αναφοράς, μνημεία, υποβλητική δύναμη, όλα όσα μοιράζονται εκείνοι που θεωρούν εαυτούς κατοίκους αυτής της πόλης». Οι εικόνες της πόλης, ισχυρίζεται ο Παύλος Λέφας, δημιουργούν την πόλη. «Η πόλη είναι και προϊόν διαδικασιών που μικρή σχέση έχουν με την πραγματική μορφή και τη διάταξη των κτιρίων της»⁶.

Η Αθήνα, τελικά, είναι ταυτόχρονα μία γεωγραφική οντότητα και μια ιστορικά συγκεκριμένη κατασκευή με τις ανάλογες παραδόσεις, εικονογραφία και λεξιλόγιο. Οι αναπαραστάσεις της είναι Δυτικοί Λόγοι αντίληψης και εξουσίας που κατάφεραν να «κατασκευάσουν» αυτή την πόλη με τρόπους που αναπαράγουν την πολιτισμική (και πολιτική) ηγεμονία⁷ της Δύσης, κάτι που είναι ξεκάθαρο εάν δει κανείς τα περιεχόμενα και τους αποκλεισμούς αυτών των αναπαραστάσεων. Ο Shields προτείνει να δούμε την πόλη γενικά ως μία πολύπλοκη επιφάνεια δράσεων και διαδράσεων, η οποία συγκροτείται και βιώνεται μέσω της αναπαράστασης. «Η έννοια της πόλης, *η ίδια η πόλη, είναι μία αναπαράσταση*» και οι αναπαραστάσεις μιας πόλης αποτελούν συμβολικά όρια των κοινωνικών σχέσεων εντός των οποίων οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο μέσω του χτισμένου περιβάλλοντος⁸. Με αυτή την αφετηρία, ο Chris Barker⁹ ισχυρίζεται πως αυτές οι αναπαραστάσεις έχουν απόλυτες συνέπειες, κάτι που εγείρει ερωτήματα ως προς το τι φαίνεται και τι είναι κρυμμένο. Μια πολιτική της αναπαράστασης, δηλώνει, πρέπει να ερευνά τις λειτουργίες της εξουσίας στη διαδικασία ταξινόμησης του κάθε περιβάλλοντος. «Αποκαλύπτοντας μόνο συγκεκριμένες πλευρές της πόλης, οι αναπαραστάσεις δύνανται να περιορίσουν τις δυνατότητες δράσης ή να θέσουν τα εκάστοτε προβλήματα με συγκεκριμένους τρόπους»¹⁰. Η παραπάνω ανάλυση αφορά σαφώς την περίπτωση της Αθήνας και την, μέχρι πρόσφατα, επίμονη και μονότονη αναπαράστασή της: εμφανή όσα θεωρούνται «Ευρωπαϊκά» ή «Δυτικά» και καλυμμένα όσα μας «εντάσσουν» στην Ανατολή ή στα Βαλκάνια.

Το εισαγωγικό κείμενο της ελληνικής συμμετοχής στην 8η Μπιεννάλε Αρχιτεκτονικής της Βενετίας το 2002, παρουσιάζει για πρώτη φορά «επίσημα» μια εικόνα της Αθήνας πολύ μακριά από τη στερεότυπη και τελικά παραπλανητική Αθήνα των αρχαίων μνημείων και των «εξιδανικευμένων» νεοκλασικών. Με τον τίτλο «Αθήνα 2002 – Απόλυτος Ρεαλισμός», επιχειρεί να περιγράψει και να κρίνει διαφορετικά όλη αυτή την πολυπλοκότητα της πόλης: «Στα σύνορα ανάμεσα στις Ανατολικές και τις Δυτικές χώρες, στην Ανατολή και τη Δύση, στο μυθικό παρελθόν και το ά-

γριο μέλλον, η Αθήνα συγκροτείται ως μια πόλη-εργαστήριο της εποχής μας. Τόσο η ατροφική δημόσια διοίκηση όσο και η ιδιωτική αγορά, σε πλήρη απορρύθμιση, έχουν λησμονήσει τη δημόσια αρχιτεκτονική, η οποία, ενασχολούμενη με την ανέγερση συμβόλων, με τη θεώρηση του μητρικού χώρου της κοινότητας, μοιάζει σήμερα ανύπαρκτη. (...) Στη χώρα που εφηύρε την Αγορά, στον τόπο όπου συνήφθη η πρωταρχική συνθήκη ανάμεσα στην αρχιτεκτονική παρουσία και την πολιτική σκέψη, επανεμφανίζεται ο λαβύρινθος, ο οποίος δεν είναι ένα σύνθετο σύστημα από ατέρμονες οδούς, αλλά ένας χώρος του οποίου τα σύνορα αποδιαρθρώνονται, ένας περιρρέων χώρος όπου τα σημεία αναφοράς διαλύονται και εξαλείφονται οι θεμελιακές αντιθέσεις¹¹. [*έμφαση δική μου*]

Αυτή η αναπαράσταση της Αθήνας ξεσήκωσε αντιδράσεις από τον ελληνικό Τύπο¹², αντιδράσεις που εκφράστηκαν ακόμη και σε κοινοβουλευτικές επερωτήσεις που χαρακτήρισαν το επιμελητικό εγχείρημα «έγκλημα»¹³. Όχι τόσο γιατί η εικόνα της πόλης που παρουσιάστηκε θεωρήθηκε ψευδής ή υπερβολική, αλλά γιατί μια τέτοια εικόνα όφειλε να παραμείνει «μεταξύ μας» κι όχι να εκτεθεί «ενθουσιωδώς» στους ξένους. Εξάλλου οι πόλεις οφείλουν να δίνουν έμφαση, να προβάλλουν και να διαφημίζουν τα πλεονεκτήματά τους, έτσι ώστε να εξασφαλίζουν ένα είδος μοναδικότητας/ταυτότητας και να αποκρύπτουν τις σκοτεινές πλευρές τους. Αυτή η λογική, του να δείξουμε το καλύτερο δυνατό πρόσωπο, συνάδει και με το συνολικό πνεύμα που καθόριζε τη μαζική επιχείρηση «λίφτινγκ» της πόλης εν όψει της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων, που κυρίως ενδιαφέρθηκε και κάλυψε τις άσχημες ρωγμές με τεράστιες φωτογραφίες.

Η Αθήνα που ζούμε, όμως, μοιάζει να είναι σε κατάσταση συνεχούς ανολοκλήρωσης. Η συνεχής παράβαση των κανόνων της δυτικής πολεοδομίας, η διαταραχή των σχέσεων του πάνω-κάτω και μέσα-έξω, του δημόσιου και του ιδιωτικού χώρου, της κατοικίας και της εργασίας υπονομεύει ουσιαστικά τα ιδεολογικά και κανονιστικά θεμέλια της δυτικής πολεοδομίας και αρχιτεκτονικής¹⁴. Τα κτίρια είναι στιγματισμένα από αναρίθμητες μονάδες κλιματισμού και κεραιές τηλεόρασης. Οι οροφές είναι κατειλημμένες από μπουγάδες ή ημιτελείς κατασκευές, αντικείμενα, σπιτάκια σκύλων, ακόμα και κοτέτσια, κλουβιά με κουνέλια, μικρούς κήπους, γιγαντιαίες αφίσες, αποθήκες, πλυσταριά, παλιά μηχανήματα και ανταλλακτικά αυτοκινήτων, ηλιακούς συσσωρευτές κλπ. κλπ. Οι βασικοί κυκλοφοριακοί άξονες είναι σκεπασμένοι με διαφημιστικά πανώ σε όλα τα μεγέθη από το πεζοδρόμιο ως τις οροφές. Τα ίδια τα πεζοδρόμια, ήδη στενά και ανεπαρκή, είναι μονίμως κατειλημμένα είτε από τις επεκτεινόμενες όψεις και λειτουργίες των καταστημάτων είτε από τα παρκαρισμένα αυτοκίνητα. Οι πολεοδόμοι μάλλον δε θα βρουν τις καλώς-προσανατολισμένες, καλώς-προσδιορισμένες περιοχές της δυτικής μητρόπολης¹⁵ στην Αθήνα. Αντίθετα, θα βρουν απρογραμμάτιστες παρεμβάσεις των κατοί-

κων-χρηστών, παράνομη και ημιπαράνομη αρχιτεκτονική, ανορθόδοξες συσσωρεύσεις σύνθετων κατασκευών και χωρικών επαναλήψεων, «ασεβείς» κατασκευές που διαβρώνουν, μολύνουν την πόλη, ή πιο σωστά, την αρχαία έννοια της «πόλης». Αυτά είναι που συνθέτουν σε μεγάλο βαθμό την εικόνα της σύγχρονης Αθήνας.

Η κατάσταση της σημερινής Αθήνας έχει τις αρχές της πίσω, στο σχεδιασμό και την κατασκευή των δημόσιων κτιρίων της από τους Βαυαρούς νεοκλασικιστές αρχιτέκτονες του 19ου αιώνα (Friedrich Von Gaertner, Leo Von Klenze, κ.ά.)¹⁶. Όπως παρατηρεί ο Δημήτρης Φιλιππίδης (2000), η μετάβαση από τον 19ο στον 20ό αιώνα δε συνοδεύτηκε από κάποια συγκεκριμένη στροφή στον ελληνικό πολεοδομικό σχεδιασμό, ο οποίος παρέμεινε προσκολλημένος στο αέναο όραμά του: το να προφτάσει, με κάθε κόστος, την ανάπτυξη της Δυτικής Ευρώπης¹⁷. Προσδιορίστηκε επίσης από την οικιστική πολιτική για τους Μικρασιάτες πρόσφυγες του 1920, και από την ταχύτατη, «άναρχη», «αυθόρμητη» αστικοποίηση μετά το τέλος του Εμφυλίου κατά τη δεκαετία του '50. Το αστικό περιβάλλον της Αθήνας σημαδεύεται από τους δημόσιους και ιδιωτικούς κατασκευαστές που έκτιζαν μια μάλλον χαστική, καθόλου ομοιογενή δομή η οποία κατέστρεφε σε μεγάλο βαθμό τις μάλλον αδύναμες τοπικές ιδιαιτερότητες¹⁸. Ως αποτέλεσμα, η πόλη μεγάλωσε ανεξέλεγκτα σε μέγεθος και οι Αθηναίοι έχουν πλέον περιορισμένη αίσθηση ελέγχου πάνω στις (πολυ)κατοικίες και τις γειτονιές τους σε σύγκριση με παλιότερα που ζούσαν σε σπίτια και γειτονιές πιο άμεσου-οικείου μεγέθους. Αυτό που βλέπουμε σήμερα στην Αθήνα, είναι ένας γιγαντισμός και μια απώλεια ελέγχου, καθώς το αστικό περιβάλλον περνά όλο και περισσότερο στα χέρια μεγάλων κατασκευαστικών εταιρειών/κοινοπραξιών και οι κατασκευές της επεκτείνονται με έναν μάλλον χαστικό τρόπο.

Στο βαθμό λοιπόν που τα κριτήρια αυτής της πολεοδομικής έκρηξης ήταν κυρίως οικονομικά/οικονομιστικά, μπορεί κανείς εύκολα να αντιληφθεί γιατί η Αθήνα δεν μπορεί να περιγραφεί ως ένα καλώς ρυθμισμένο περιβάλλον, τουλάχιστον σχετικά προστατευμένο από σκόνη, μόλυνση και θόρυβο. Περιορισμοί χρονικοί και οικονομικοί ώθησαν τον κόσμο σε «στιγμιαίες» φτηνές κατασκευές που ορισμένες φορές απέβησαν ως ένα σημείο ακόμη και καταστροφικές, όπως αποδεικνύουν για παράδειγμα οι σεισμοί του 1981 και του 1999. Όπως παρατηρεί ο Richard Scoffier¹⁹, «αυτή καθαυτή η κατασκευαστική ιδιοσυστασία της πόλης είναι ένας δρων μηχανισμός, που αντί να προστατεύει τους κατοίκους της, περισσότερο μοιάζει να τους εκθέτει σε κινδύνους».

Η σημερινή Αθήνα είναι εν μέρει το αποτέλεσμα της παραβατικής δόμησης σε συνδυασμό με την εκ των υστέρων νομιμοποίηση των περισσότερων παράνομων κατασκευών. Το φαινόμενο αυτό έχει αναλυθεί από πολλούς αρχιτέκτονες, πολεοδόμους και κοινωνιολόγους²⁰. Ανάμεσα σε

αυτούς, ο Δημήτρης Φιλιππίδης²¹ αναγνωρίζει μια θεμελιώδη βία στην Αθήνα, μια βία όπου η παρανομία χαρακτηρίζει από την πρώτη στιγμή τη σύγχρονη περίοδο της πόλης. Ο Φιλιππίδης θεωρεί πως αυτό που κάνει την Αθήνα και την ελληνική πόλη γενικά τόσο ιδιαίτερη είναι το γεγονός ότι βασίζεται σε μια περιέργη ανομία που διατρέχει συνολικά την καθημερινή ζωή. Ένα φαινόμενο του οποίου η αντοχή και η αναπαραγωγή σε τέτοιο βαθμό μέσα στο χρόνο, δείχνει ότι τα πραγματικά αίτια θα πρέπει να αναζητηθούν βαθύτερα στις λειτουργίες της ίδιας της νεοελληνικής κοινωνίας. Άλλωστε το ίδιο το κράτος έχει προσαρμοστεί πολύ καλά απέναντι σ' αυτό, διαμορφώνοντας μια συμβιωτική σχέση με τους μηχανισμούς της «παρα-δόμησης».

Αν και από διαφορετική γωνία, ο Τάκης Κουμπής²² αναγνωρίζει επίσης την πρακτική της παράνομης, αυθαίρετης δόμησης που χαρακτηρίζει την ελληνική οικιστική πραγματικότητα ως αποτέλεσμα της σχέσης μεταξύ κράτους και πολιτών. Η ιστορία της Αθήνας, λέει, είναι ένα χρονικό του πώς κανόνες και νόμοι έγιναν αντιληπτοί και πως αυτοί καταπατήθηκαν. Παρόλα αυτά, σε αντίθεση με τον Φιλιππίδη, ο ίδιος υποστηρίζει ότι το φαινόμενο αυτό δε θα πρέπει να το δει κανείς μονόπλευρα «ως το αρνητικό αποτέλεσμα μιας παθολογίας της πόλης, ως μια μηδενιστική ή κυνική έκφραση των συμπεριφορών του Νεοέλληνα». Κι αυτό γιατί εδώ προσδιορίζεται αυτό που διαφοροποιεί την αρχιτεκτονική/οικιστική δραστηριότητα στην Ελλάδα από τις αντίστοιχες των άλλων ευρωπαϊκών χωρών: το γεγονός ότι προσφέρει χώρο, δημιουργεί χώρο για τους πολίτες, τους ενεργοποιεί διαμέσου της διαφοροποίησής τους, ωθώντας τους να μοιραστούν. «Ο άνευ όρων, ο χωρίς επιφυλάξεις ρεαλισμός της Αθήνας, αρθρώνει έναν αντι-ουτοπικό τρόπο αντιμετώπισης της αστικής εξέλιξης, αμφισβητώντας ταυτόχρονα την επικράτεια και την εξουσία των αρχιτεκτόνων, ωθώντας έως τα όρια τις δυνατότητες της ακατέργαστης, άγριας, βίαιης επεκτατικής κατοίκησης».

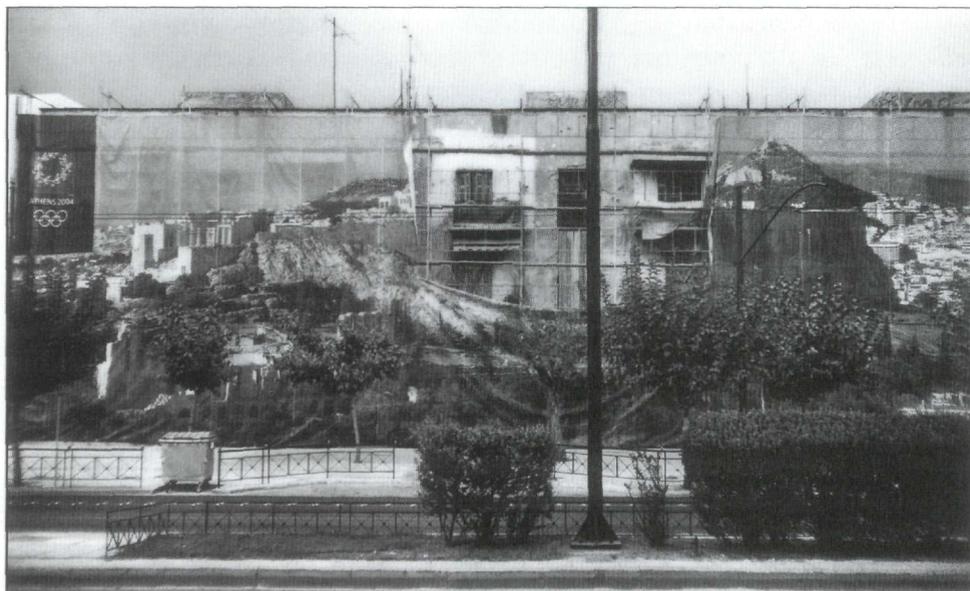
Η Αθήνα, θα μπορούσε να πει κανείς τελικά, προτείνει ένα νέο είδος αρχιτεκτονικής «τάξης», ένα νέο είδος αναπαραστατικής «διάταξης», στα οποία αποτυπώνονται δυναμικά στοιχεία όπως η αποσπασματικότητα, ο κατακερματισμός, η αντιστροφή, η δυσαναλογία. Παρ' όλα αυτά, η ερμηνεία και η αξιολόγηση των παραπάνω στοιχείων εξακολουθούν να εξαρτώνται από έναν στερεότυπο τρόπο αντίληψης ο οποίος έχει διαμορφώσει τις εικονογραφικές προθέσεις και δυνατότητές μας. Θα πρέπει, νομίζω, να προσεγγίσουμε όλα αυτά που συνθέτουν τη σημερινή Αθήνα με νέες γνώσεις, ερμηνείες και κριτήρια, προκειμένου να προσδιορίσουμε κατά το δυνατόν την ταυτότητα και την εικόνα της, ή ακριβέστερα, τις ταυτότητές της και τις εικόνες της. Η έως τώρα αδυναμία κατανόησης έχει οδηγήσει σε αμήχανες κρίσεις αλλά και υπεραπλουστεύσεις, όπως για παράδειγμα στους χαρακτηρισμούς του τύπου «αυτά είναι σουρεαλιστικά»,

«αυτά είναι κιτς», «αυτά είναι τουρκο-μπαρόκ», «αυτά είναι τριτοκοσμικά» κλπ. Σε μια σύγχρονη μελέτη, κριτική και αποτίμηση, όλα αυτά δεν μπορούν πλέον να παραμένουν αόρατα ή στερεότυπα μισοκρυμμένα. Η ανάγκη να αντιληφθούμε και να αναπαραστήσουμε τελικά την πολιτισμική ιδιαιτερότητα ή διαφορετικότητα της Αθήνας, όπως και της ελληνικής πόλης γενικότερα, μας υποχρεώνει να ασχοληθούμε σοβαρά με νέους τρόπους και ιδέες, με ριζικές επανεκτιμήσεις όλων αυτών των στοιχείων της πόλης αλλά και των αναπαραστατικών εργαλείων μας. «Η προσέγγιση του σύγχρονου αστικού τοπίου», παρατηρεί ο Αϊώωπος, «δεν μπορεί να γίνει με την αναζήτηση εικόνων ή σχεδιαστικών αφηγημάτων». Για να καταλήξει ότι «το ά-μορφο, α-όριστο και ά-τοπο ελληνικό αστικό τοπίο υποτάσσει κάθε αισθητικό –άρα και μορφικό– λόγο στην αναζήτηση δραστηριοτήτων. Παρόλο που είναι α-σχεδιαστο, παραμένει εξαιρετικά ζωντανό»²³.

Σε αντίθεση με άλλες ιστορικές πόλεις, η Αθήνα δεν έχει δομηθεί μέσω του δικτύου των μνημείων και αγαλμάτων της. Ούτε πάλι ακολουθεί, όπως προανέφερα, τη δυτική οργάνωση, σχεδιασμό, λειτουργία και τελικά την εικόνα της μεγαλούπολης/μητρόπολης. Η πλειοψηφία των ειδικών συμφωνεί ότι η Αθήνα δεν είναι μια πόλη δεσμευμένη από κανόνες. Ο πολεοδομικός της ιστός, καλύπτοντας πλέον όλο το λεκανοπέδιο και εκτοπίζοντας συνεχώς και τα τελευταία απομεινάρια φυσικού περιβάλλοντος, μαρτυρεί ένα σύνθετο δίκτυο από αστικές μονάδες που μοιάζουν να συγκροτούν διαφορετικούς κόσμους. Όμως, όπως ευφυώς παρατηρεί ο

Νίκος Παναγιωτόπουλος, από τη σειρά *Terra Cognita*, 2000-2007 (πρωτότυπο έγχρωμο)

Νίκος Παναγιωτόπουλος, από τη σειρά *Terra Cognita*,
2000-2007 (πρωτότυπο έγχρωμο)

Παύλος Λέφας, «η πόλη είναι πολύ πιο περίπλοκη από οποιοδήποτε μοντέλο προσπαθεί να την περιγράψει. Και είναι πιο πολύπλοκη από το μοντέλο που την καταλαβαίνει ως μια ενότητα που αποτελείται από ένα κέντρο και την περιφέρειά της –τα προάστια που την περιβάλλουν. Αλλά και από το μοντέλο που την αντιμετωπίζει ως ενιαίο σώμα»²⁴.

Στο βαθμό λοιπόν που το τοπίο, φυσικό ή αστικό, αναγνωρίζεται ως ένα έμβλημα των κοινωνικών σχέσεων που καλύπτει²⁵, ζητήματα πολιτικής αναδύονται. Όπως υποστηρίζει ο Don Mitchel, το τοπίο ως τρόπος θέασης, ως ένα ακόμη εργαλείο, λειτουργεί ως μια σημαντική τεχνολογία αναπαράστασης της κάθε νέας τάξης πραγμάτων ως αιώνιας και φυσικής²⁶. Ταυτόχρονα, αποτελεί σημαντικό στοιχείο διαμόρφωσης μιας εθνικής ταυτότητας που ταυτίζεται με συγκεκριμένα συμφέροντα. Ζητήματα, που η Ευρώπη γνώρισε και διαχειρίστηκε δεκαετίες νωρίτερα, επανεμφανίζονται στη χώρα μας από τις αρχές του '90 με το σοκ που δημιούργησε η μαζική άφιξη μεταναστών. Μια εξέλιξη που υποχρεώνει σε επαναθεώρηση των ζητημάτων της ταυτότητας του Έλληνα πολίτη αλλά και της ίδιας της ελληνικής πόλης και ιδιαίτερα της Αθήνας. Στην ίδια περίοδο, η προετοιμασία για τους Ολυμπιακούς Αγώνες, πυροδότησε ένα μεγάλο μέρος της υποεξέλιξη μεταμόρφωσης της πόλης. Η Αθήνα μπορεί ως εκ τούτου να περιγραφεί ως ένα γιγαντιαίο εργαστήριο στο οποίο τίποτα δεν είναι σταθερό ή απόλυτα τελειωμένο. Οι αναμονές των ημιτελών κατασκευών στις υποβαθμισμένες, ταπεινές γειτονιές του λεκανοπεδίου, ορθώνονται ως προσδο-

κίες «πανωσηκώματος», ενώ στην άλλη άκρη το έμβλημα της πόλης, ο ίδιος ο Παρθενώνας, στέκει και φαίνεται μισοστελειωμένος, σε μια συνεχή κατάσταση συντήρησης. Σήμερα πλέον υπό το άγρυπνο βλέμμα της τρούικας.

Την παρούσα διάλεξη ακολούθησε προβολή 300 έγχρωμων εικόνων από το λεκανοπέδιο της Αθήνας, σε ταχύ ρυθμό (περίπου τρία δευτερόλεπτα ανά φωτογραφία). Οι εικόνες αποτελούν τμήμα της δημοσίευτης εργασίας του εισηγητή με τίτλο «Terra Cognita» και η παραγωγή τους έγινε στο διάστημα 2000-2008.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Αίσωπος, Γιάννης (2001): «Identity Mutation» στο Αίσωπος, Γ., Σημαιοφορίδης, Γ. (επιμ.), *Contemporary (Greek) City / Η σύγχρονη (ελληνική) πόλη*, Αθήνα: Metropolis Press, σσ. 196-201.
- Αίσωπος, Γιάννης (2005): «Στοιχεία του σύγχρονου αστικού τοπίου» στο Ντάφλος, Κ. και Κάλμπαρη, Χ. (επιμ.), *Η Μετάβαση της Αθήνας*, Αθήνα: Futura.
- Αθήνα 2002: Απόλυτος Ρεαλισμός (2002): 16σέλιδη μπροσούρα της Ελληνικής συμμετοχής στην 8η Διεθνή Έκθεση Αρχιτεκτονικής, Biennale Βενετίας 2002.
- Barker, Chris (2000): «Cultural space and urban place» στο *Cultural Studies: Theory and Practice*, London: Sage.
- Γιακουμακάτος, Ανδρέας (2002): «Τα 'ουν και τα πλην' της 8ης Μπιενάλε Αρχιτεκτονικής: Ανέδειξε νέες ποιότητες», *Το Βήμα, Νέες Εποχές*, 10/11/2002, σελ. Β61.
- Gramsci, Antonio (1971): *Selections form the Prison Notebook*, επιμέλεια και μετάφραση Quintin Hoare & Goffrey Nowell Smith, London: Lawrence and Wishart.
- Θεοδώρου, Μαρία (2002): «Προσεχώς: Το μεταβαλλόμενο τοπίο της Αθήνας» στο *Αθήνα 2002: Απόλυτος Ρεαλισμός*.
- Θεοδώρου, Μαρία (2003): «Suburbia Boredom: Το ανιαρό παρόν της σύγχρονης πόλης» στο Λέφας, Π. και Καζέρος, Ν. (επιμ.), *Χωρίς όρια: Οι αχανείς εκτάσεις των αθηναϊκών προαστίων*, Αθήνα: Futura.
- Κουμπής, Τάκης (2002): «Απροϋπόθετος Ρεαλισμός» στο *Αθήνα 2002: Απόλυτος Ρεαλισμός*.
- Κόκκινος, Γιώργος (2003): *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα: Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της Παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Jenks, Chris (1995): «The centrality of the eye in the Western culture» στο Jenks, C. (επιμ.) *Visual Culture*, London: Routledge.
- Λέφας, Παύλος (2003): «Υπάρχουν ακόμη προάστια;» στο Λέφας, Π. και Καζέρος, Ν. (επιμ.), *Χωρίς όρια: Οι αχανείς εκτάσεις των αθηναϊκών προαστίων*, Αθήνα: Futura.
- Λέφας, Παύλος (2008): *Αρχιτεκτονική και Κατοίκηση: Από τον Heidegger στον Koolhaas*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Lynch, Kevin (1960): «The City Image and its Elements» στο *The Image of the City*, LeGates και Stout (επιμ.) *The City Reader*, (1996), London: Routledge.
- Mitchell, W.J.T. (1994): *Landscape and Power*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Mitchell, Don (2000), *Cultural Geography*, Oxford: Blackwell.
- Μοσχονάς, Ν. (2002): «Τα 'ουν και τα πλην' της 8ης Μπιενάλε Αρχιτεκτονικής: Η αισθητική του αυθαιρέτου», *Το Βήμα, Νέες Εποχές*, 10/11/2002, σελ. Β61.

- Μουτσόπουλος, Θανάσης (2002): «Το ανεξέλεγκτο κατοικείν» στο *Αθήνα 2002: Απόλυτος Ρεαλισμός*.
- Μουτσόπουλος, Θανάσης (2003): «Η άνοδος και η πτώση των νέων αποικιών, Οι πολιτισμοί των προαστίων» στο Λέφας, Π. και Καζέρος, Ν. (επιμ.), *Χωρίς όρια: Οι αχανείς εκτάσεις των αθηναϊκών προαστίων*, Αθήνα: Futura.
- Παναγιωτόπουλος, Νίκος (2005): «Αθήνα: Πραγματικότητες και Αναπαραστάσεις» στο Ντάφλος, Κ. και Κάλμπαρη, Χ. (επιμ.), *Η Μετάβαση της Αθήνας*, Αθήνα: Futura.
- Panayotopoulos, Nikos (2009): «On Greek Photography: Eurocentrism, Cultural Colonialism and the Construction of Mythic Classical Greece», *Third Text*, Volume 23, Issue 2, σσ. 181-194.
- Παπαγεωργίου - Βενετιάς, Αλέξανδρος (1996), «Αρχιτεκτονική δημιουργία στην Αθήνα, νέοι δρόμοι του κλασικισμού» στο *Ένας Νέος Κόσμος Γεννιέται, Η Εικόνα Του Ελληνικού Πολιτισμού στη Γερμανική Επιστήμη κατά τον 19ο Αιώνα*, Ευάγγελος Χρυσός (επ.), Αθήνα: Εκδόσεις Ακρίτα.
- Πρακτικά του Ελληνικού Κοινοβουλίου (2002), Κοινοβουλευτικές Διαδικασίες, 10^η Περίοδος Προεδρευομένης Δημοκρατίας, Μέρος 3, Συνεδρία 17, 13/11/2002. Επερώτηση αρ. 104/11.11.2002, υπό του Εμμανουήλ Μπετενιώτη προς τον Υπουργό Πολιτισμού.
στο <http://www.parliament.gr/ergasies/praktika/pdf/SYN20021113.pdf>
και <http://www.parliament.gr/ergasies/praktika/pdf/SYN20021114.pdf>
(πρόσβαση 06/09/07)
- Scoffier, Richard (2000): *Η Πόλη Χωρίς το Έξω*, Αθήνα: Futura.
- Scoffier, Richard (2002a): «Η ωμότητα του Πραγματικού» στο *Αθήνα 2002: Απόλυτος Ρεαλισμός*.
- Scoffier, Richard (2002b): «Τα διδάγματα της Αθήνας» στο *Αθήνα 2002: Απόλυτος Ρεαλισμός*.
- Shields, R. (1994): «A guide to urban representation and what to do about it: alternative traditions of urban theory» στο A.King (επιμ.) *Re-presenting the City: Ethnicity, Capital and Culture in the Twenty-First Century Metropolis*, London: Macmillan.
- Στεφάνου, Ιωσήφ (2003): «Το άστυ και το προάστιο» στο Λέφας, Π. και Καζέρος, Ν. (επιμ.), *Χωρίς όρια: Οι αχανείς εκτάσεις των αθηναϊκών προαστίων*, Αθήνα: Futura.
- Philippides, Dimitris (2000): «Town Planning in Greece» στο S. Contaratos, W. Wang (επιμ.) *Greece 20th Century Architecture*, Munich, London, New York: Prestel.
- Φιλιππίδης, Δημήτρης (2002): «Επίσημη και παρα-πολεοδομία» στο *Αθήνα 2002: Απόλυτος Ρεαλισμός*.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Όπως σημειώνει ο Chris Jenks: «Ό,τι βλέπουμε και ο τρόπος με τον οποίο μπορούμε να το δούμε, δεν είναι απλά μια φυσική ικανότητα. Είναι μάλλον στενά συνδεδεμένη με τους τρόπους που η κοινωνία μας έχει, με τον καιρό, διευθετήσει τις βεβαιότητές της ως προς τη Γνώση, τις στρατηγικές της ως προς την Ισχύ και την Εξουσία και τα συστήματά της ως προς την Επιθυμία». Και επειδή, τόσο η αντίληψη όσο και η θέαση προϋποθέτουν το βλέμμα, η πολιτισμική-κοινωνική κωδικοποίηση του τελευταίου είναι θεμελιώδης όρος αυτής της κατασκευής. Ακριβώς γι' αυτό, διαφορετικές γνώσεις, αντιλήψεις και ερμηνείες του Κόσμου αντιστοιχούν και σε διαφορετικούς τρόπους

- θέασης και αναπαράστασής του. Για μια πιο αναλυτική συζήτηση βλέπε και Ραπαγοτοπούλου (2009).
2. Βλέπε Stuart Hall (1996).
  3. Βλέπε Ραπαγοτοπούλου (2009).
  4. Αίσωπος (2002: 196).
  5. Auge (1999: 159).
  6. Λέφας (2008: 197).
  7. Ο όρος ηγεμονία χρησιμοποιείται εδώ υπό την έννοια του Gramsci (Βλέπε Gramsci, 1971).
  8. Shields (1996: 227).
  9. Barker (2000).
  10. Στο ίδιο: 316.
  11. *Αθήνα 2002: Απόλυτος Ρεαλισμός*, (2002:2).
  12. Για παράδειγμα Γιακουμακάτος (2002) και Μοσχονάς (2002).
  13. Ο Γιακουμακάτος, για παράδειγμα, περιέγραψε αυτή την εικόνα της Αθήνας ως «αδιέξοδη και αυτοκαταστροφική» κατηγορώντας τους επιμελητές ότι «θεωρητικοποιούν το απαράδεκτο» (Γιακουμακάτος 2002: Β61). Ο Μοσχονάς, με τη σειρά του, ισχυρίστηκε ότι η Αθήνα παρουσιάστηκε ως «μια μητρόπολη ακατανόητης και ασύνετης μορφολογίας» κι έτσι ο θεατής αποκόμισε μια αρνητική εικόνα γι' αυτή, μια εικόνα που «κακοποιεί» τον αθηναϊκό χαρακτήρα (Μοσχονάς 2002: Β61). Ο Γιακουμακάτος είναι καθηγητής Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και ο Μοσχονάς διευθυντής του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. Στο άρθρο του Μοσχονά αναφέρθηκε ο κυβερνητικός βουλευτής Μανώλης Μπετενιώτης σε επερώτηση στις 13/11/2002, στην οποία περιέγραφε την ελληνική συμμετοχή στη Μπιεννάλε ως «έγκλημα» και «καταστροφική για τον τουρισμό», καθώς διέσυρε τη χώρα στους ξένους και «δυσφήμιζε την πολιτιστική της κληρονομιά» (Πρακτικά του Ελληνικού Κοινοβουλίου 2002: 5-6).
  14. Scoffier (2002a).
  15. Βλέπε για παράδειγμα Lynch (1960).
  16. Βλέπε Παπαγεωργίου - Βενετάς (1996).
  17. Όπως και τα υπόλοιπα κράτη των Βαλκανίων και της ανατολικής Μεσογείου, υποστηρίζει ο Φιλιππίδης, η Ελλάδα στήριξε τις ελπίδες της στα «μαγικά σχέδια» των ξένων ειδικών όπως ο Ludwig Wagner και ο Thomas Mawson. Βλέπε Φιλιππίδης (2000).
  18. Ο Αίσωπος αναφέρει χαρακτηριστικά πως «η επιτυχία του κτιριακού τύπου της πολυκατοικίας να απαντήσει στα πειστικά ζητούμενα του μεταπολεμικού εκμοντερνισμού, οδήγησε σε μια διαδικασία 'ιδιωτικής αστικοποίησης' ... [η οποία] με ελάχιστη οργάνωση ή προγραμματισμό, παράγει χώρο βασισμένο στη μικρομεσαία κλίμακα (της πολυκατοικίας) και όχι σε οποιοδήποτε μεγάλης κλίμακας ρυθμιστικό σχέδιο ... δημιουργώντας ένα νέο, συνεχές και διαρκώς επεκτεινόμενο συνθετικό τοπίο, μια νέα πραγματικότητα». (Αίσωπος, 2005: 161-163).
  19. Scoffier (2002b).
  20. Βλέπε για παράδειγμα Scoffier (2000), Θεοδώρου (2002), Μουτσόπουλος (2002).
  21. Φιλιππίδης (2002).
  22. Κουμπής (2002).
  23. Αίσωπος (2005: 163).
  24. Λέφας (2003: 23).
  25. Mitchell (1994).
  26. Mitchel (2000: 17).